

UDK 322(497.1)“195”(091)
[272:329.15] (497.6)“195”

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 2. studenoga 2018.

Prihvaćeno za objavljivanje: 27. prosinca 2018.

KATOLIČKA CRKVA U BOSNI I HERCEGOVINI U DOKUMENTIMA UPRAVE DRŽAVNE BEZBJEDNOSTI PEDESETIH GODINA 20. STOLJEĆA

Ivica LUČIĆ, Zagreb

Komunistička partija Jugoslavije smatrala je Katoličku crkvu svojim najvećim i najopasnijim neprijateljem. Vlast s totalitarnim ambicijama nije mogla otpjeti postojanje organizacije koja okuplja velik dio naroda, a nije pod njezinom kontrolom. Posebno što je bilo potpuno jasno da najveći dio crkvene hijerarhije tu vlast s pravom doživljava stranom i neprijateljskom. Analizirano razdoblje obuhvaća desetljeće poslije masovnih ubojstava katoličkih svećenika i vrlo širokih neselektivnih represivnih mjera koje su uključivale progon, oduzimanje imovine, zabrane kretanja, uhićenja, suđenja i dugogodišnja zatvaranja nadbiskupa, biskupa, provincijala i drugih svećenika. Kada se vlast učvrstila, a i međunarodne okolnosti se nešto promijenile, uslijedile su sofisticiranije metode represije i pritiska na Crkvu. Došlo je do prvih službenih susreta, osnovana su svećenička udruženja, koja su potakla postupak diferencijacije, odnosno podjele svećenika na »narodne« i »nenarodne« ili dobre i loše – naravno gledano iz perspektive komunističke vlasti. Taj proces pratile su mjere sveobuhvatne propagande i kontrole svećenika, podmetanja, zavađanja, kompromitacije i svega onoga što je komunističkoj vlasti moglo poslužiti da oslabi Katoličku crkvu i smanji njezin utjecaj u društvu, a prije svega u hrvatskome katoličkom narodu. U toj borbi, uz brojne vjernike stradali su i mnogi svećenici; jedni su izgubili živote, a drugi »duše«. To razdoblje odnosa Crkve i države na simboličan način završava smrću kardinala Alojzija Stepinca.

KLJUČNE RIJEČI: *Katolička crkva, Komunistička partija Jugoslavije, Bosna i Hercegovina, Udba, progon, suđenje.*

Uvod

U ovome članku Katolička crkva neće biti prikazana onakvom kakva je ona doista bila u prvim dvama desetljećima poslije Drugoga svjetskog rata, nego onakvom kakvom ju je vidjela Komunistička partija Jugoslavije kroz informacije i analizu njezine tajne političke

policije Odjeljenja zaštite naroda (Ozna) odnosno Uprave državne bezbjednosti (Udba). Ipak, kako takav prikaz ne bi izazvao zabunu i stvorio krivu sliku stanja u Katoličkoj crkvi i u društvu uopće, bit će popraćen komentarima i uspoređen s pogledima iz drugih i drukčijih rakursa. Odnos komunističke vlasti prema Katoličkoj crkvi bio je različit ovisno o međunarodnim i unutarnjim političkim okolnostima. Tijekom rata i u prvim mjesecima poslije rata komunisti su organizirali masovna ubojstva ratnih zarobljenika, ali i ubojstva brojnih katoličkih svećenika. Pripadnici različitih organizacija vođenih Komunističkom partijom Jugoslavije (KPJ) ubili su tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća najmanje 511 osoba iz struktura Katoličke crkve. Tijekom rata ubili su 314 katoličkih svećenika, a poslije rata, za vrijeme vlasti KPJ još 118 crkvenih osoba. Na Križnom putu ubijene su 64 crkvene osobe, a na odsluženju vojnog roka ubijeno je još 15 svećenika ili bogoslova. Od navedenog broja, njih 184 bilo je iz Bosne i Hercegovine, gdje je ubijeno 136 svećenika, 39 bogoslova i sjemeništara, četiri redovnika laika, a pet svećenika umrlo je u komunističkim zatvorima. Ubojstva i stradanja svećenika bila su planirana i obično praćena žestokom propagandom. Većinu njih ubili su pripadnici tajne komunističke političke policije (Ozna ili Udba) ili postrojbe Narodne obrane, odnosno KNOJ-a, što ukazuje na izravan utjecaj KPJ.¹

Prilikom ulaska jugoslavenskih partizanskih jedinica u Mostar ubijen je provincijal Hercegovачke franjevačke provincije dr. fra Leo Petrović s još šestoricom franjevaca. U veljači 1945. godine pri zauzimanju Širokog Brijega i Mostara jugoslavenski partizani poubijali su 46 franjevaca.² Samo u samostanu na Širokom Brijegu i njegovoj okolici ubijeno je 30 franjevaca, među kojima je bilo 12 profesora širokobriješke gimnazije.³ Osmoricu franjevaca sa Širokog Brijega partizani su odveli i ubili u mjestu Zagvozd ispod Biokova, gdje su ih i zakopali u neoznačenu masovnu grobnicu.⁴ Za grobove polovice od ukupno 66 ubijenih hercegovачkih franjevaca još uvijek se ne zna. Od ukupno trinaestorice ubijenih dijecezanskih svećenika, trojica su ubijena tijekom rata, jednoga su u veljači 1945. ubili partizani prilikom napada na vlak, jednoga su partizani strijeljali u Trebinju. Još trojicu svećenika komunisti su strijeljali poslije rata nakon što su preuzeli vlast. Četiri svećenika

¹ Ivica LUČIĆ, »Progon Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini u vrijeme komunističke vlasti (1945.–1990.)«, *Croatia christiana periodica*, god. 36, broj 69, Zagreb, 2012., str. 105–144. Usp. Anto BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, Martyrium Croatiae d.o.o., Zagreb, 2007. Baković je popisao i svećenike koji su godinama kasnije umrli od posljedica mučenja. Usp. Tomo VUKŠIĆ, »Biskup – predvodnik kolone svjedoka vjere«, *Stolačko kulturno proljeće*, Ogranak Matice hrvatske Stolac, Stolac, 2008., str. 29–43; Usp. Marijan KARLAULA, *Žrtve i mučenici*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 1999. Usp. Ante MARIĆ, *Tragom ubijenih hercegovачkih fratara*, Hercegovачka franjevačka provincija Uznesenja BDM Povjerenstvo za pripremu kauze mučenika, Mostar, 2007.

² *Leo Petrović prvi hercegovачki franjevac doktor znanosti*, Hercegovачka franjevačka provincija Uznesenja BDM, Mostar, 2008., str. 100–112. Usp. Andrija NIKIĆ, *Hercegovачki franjevački mučenici 1524.–1945.*, Franjevačka knjižnica u Mostaru, Mostar, 1992., str. 233.

³ A. MARIĆ, *Tragom ubijenih hercegovачkih fratara*, str. 71. Usp. Bazilije S. PANDŽIĆ, *Hercegovачki franjevci sedam stoljeća s narodom*, Ziral, Mostar – Zagreb, 2001., str. 215–224. Usp. Jozo TOMAŠEVIĆ–KOŠKA, *Istina o ubijenoj gimnaziji*, vlastita naklada, Zagreb, 1997.

⁴ A. MARIĆ, *Tragom ubijenih hercegovачkih fratara*, str. 107, 190. Usp. »Pronađeni ostaci pobijenih fratara sa Širokog Brijega, *Slobodna Dalmacija*, 12. 4. 2005., str. 12; »Pokapao franjevce«, *Večernji list*, 14. 4. 2005., str. 6–7; »Istražni sudac obavio očevid stratišta sa 17 ljudskih kostura«, *Slobodna Dalmacija*, 15. 4. 2005., str. 7.

nestala su na Križnom putu u svibnju 1945., a jedan je ubijen kao zatvorenik 1951. godine u namještenom sudaru vlakova.⁵ Ni časne sestre nisu bile pošteđene stradanja, šest su ih ubili partizani, a pet četnici.⁶

U prvo vrijeme po preuzimanju vlasti u hrvatskim dijelovima Hercegovine KPJ je postavljala povjerenike čija je zadaća bila uspostaviti vlast i istodobno formirati partijsku ćeliju. Najčešće su ti povjerenici bili partizanski oficiri, a obično oficiri Ozne. Slučaj ubojstva dvojice hercegovačkih franjevacu u Kočerinu, župi širokobriježskog distrikta, vrlo ilustrativno pokazuje odnos KPJ prema katoličkom svećenstvu u Hercegovini, kao i metode njihova djelovanja. Ozna je 20. svibnja 1945. organizirala ubojstvo župnika fra Valentina Zovka i njegova sestrića fra Andriju Topića. Ubojstvo su izvršili pripadnici Korpusa narodne obrane Jugoslavije (KNOJ), a odgovornost su nastojali prebaciti na »škipare«, odnosno pripadnike protukomunističke gerile.⁷ Ilustrativan je i slučaj ubojstva, odnosno pokušaja ubojstva fra Tomislava Gelića i fra Stanka Karina u Bugojnu 9. rujna 1944. godine. Dvojica partizanskih oficira kažnjeni su »partijskom opomenom« zato što prilikom zauzimanja grada nisu »dovoljno dobro« organizirali i izveli ubojstvo spomenutih franjevacu. Naime, fra Stanko Karin preživio je strijeljanje.⁸ Nikada nitko u Jugoslaviji nije kažnjen zbog ubojstva katoličkih svećenika, pod kojih su neki bili teško bolesni ili u dubokoj starosti, ali su zato u navedenom slučaju dvojica ubojica kažnjeni »partijskom opomenom« zbog »loše obavljenog posla«. Od komunista njihove razine tražila se veća preciznost i ubojitost. Ubojstva i teror nad Crkvom praćeni su žestokom propagandom, koja nije prestala ni nakon propasti komunističke utopije i raspada jugoslavenske države.⁹

⁵ *Svjedoci vjere i rodoljublja*. Zbornik radova o stradalim biskupijskim svećenicima u Hercegovini, Božo GOLUŽA (ur.), Crkva na kamenu, Mostar, 2005. Usp. Častimir MAJIĆ, *U nebo zagledani, Vicepostulatura postupka mučeništva »fra Leo Petrović i 65 subraće«*, Alfa, Široki Brijeg, Zagreb, 2011.

⁶ Ancila Marija BUBALO, »Provincija od II. svjetskog rata do godine 2001.«, Školske sestre franjevke, Provincijalat Školskih sestara franjevacu Mostar, Zbornik »Kačić« Split, Mostar – Split, 2002., str. 103–116. Usp. T. VUKŠIĆ, »Biskup – predvodnik kolone svjedoka vjere«, str. 32.

⁷ Ivo LUČIĆ, *Od vila ilirskih do Bijeloga puta, stranputicama bosanske i hercegovačke povijesti*, Hrvatska liječnička komora, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2018., str. 123.

⁸ M. KARAULA, Žrtve i mučenici, str. 49–53. U *Otvorenom tjedniku* (Mostar), brojevi: 23–25 objavljen je feljton o tom događaju, a u broju 25 od 21. lipnja 2001., objavljen je i intervju s Markom Protićem, koji je tada živio kao umirovljenik na zagrebačkoj Trešnjevci. Protić je rekao da se sjeća događaja, da su to bila takva vremena i da on nije ništa kriv. Rekao je i to da su na sastanku zaključili »da je pop koji je kriv pobjegao«. Na tom sastanku bili su Osman Karabegović i Ilija Došen, djelatnik OZN-e i prvi ministar unutarnjih poslova NR BiH.

⁹ Ivica LUČIĆ, »Zločin i laž (Odnos Katoličke crkve i jugoslavenske komunističke vlasti u Hercegovini)«, *Franjevci i Hercegovina*, Zbornik radova s istoimenoga znanstvenog simpozija održanog 6. listopada 2009. u Mostaru u prigodi proslave 800 obljetnice utemeljenja franjevačkog reda (1209.–2009.), Robert JOLIĆ (ur.), Hercegovačka franjevačka provincija, Mostar, 2009., str. 159–160. KPJ je odmah nakon rata pokrenula tiskanje knjiga koje su služile za kompromitaciju Crkve, ali i kao pokriće za represiju nad svećenicima. Najpoznatije knjige tog tipa su: Joža HORVAT – Zdenko ŠTAMBUK, *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, Zagreb, 1946. Usp. Ivo MIHOVILOVIĆ, *Vatikan i fašizam*, Glas rada, Zagreb, 1950. Usp. Mihajlo S. PETROVIĆ, *Vatikan i imperijalistička politika zapadne reakcije*, Politička biblioteka, Beograd, 1947., Milan STANIĆ, *Neprijateljska politika Vatikana prema Hrvatima*, Naprijed, Zagreb, 1948., Viktor NOVAK, *Magnum crimen*, Zagreb, 1948., *Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške NDH*, Biblioteka društva novinara Hrvatske, Zagreb, 1952.

1. Poratna uhićenja i sudski procesi protiv svećenika i »križara«

Nakon faze masovnih likvidacija i pojedinačnih prikrivenih ubojstava svećenika nastupila je faza njihova zatvaranja, suđenja i drugih oblika progona. Komunističke vlasti su od 1945. do 1990. godine propovijedajući bratstvo i jedinstvo, antifaziizam i narodnu demokraciju uhitile, zatvarale i osudile mostarsko-duvanjskoga biskupa, dijecezanske svećenike i 89 hercegovačkih fratara.¹⁰ Samo u poratnom razdoblju na prostoru Hercegovine kazneno su gonjeni biskup Petar Čule i njegovi suradnici, odnosno ukupno su kazneno gonjene 102 crkvene osobe. Od toga 58 svećenika i 44 časne sestre. Na zatvorske kazne od jedne do 20 godina osuđeno je 48 svećenika i 33 časne sestre.¹¹ Represija je zahvatila i vjernike, posebno one koji su kao laici aktivnije sudjelovali u radu Crkve ili su rodbinski i prijateljski bili povezani sa svećenicima. U razdoblju od 1945. do sredine 1951. godine u Bosni i Hercegovini uhićeno je 417 osoba pod optužbom da su članovi križarske organizacije izravno povezane s vrhom Crkve.¹² Riječ je bila o više međusobno nepovezanih skupina diljem BiH. Neposredno pred izbore zakazane za 18. studenoga 1945. godine uhićeni su don Ivan Čondrić i fra Franjo Šlafhauzen, kao vođe križarske skupine sa sarajevskog područja. Obojica su strijeljana, a pravi razlog njihova uhićenja, teatralnog suđenja i strijeljanja bilo je zastrašivanje »hrvatske mase« kako ne bi bilo ometanja izbora ili organiziranog bojkota izbora.¹³ Zvonko Lakatoš osuđen je u prosincu 1945. godine na smrtnu kaznu pred sudom u Tuzli, a još dvanaest Hrvata osuđeno je na dugogodišnje zatvorske kazne. Svi su osuđeni kao pripadnici križarske organizacije koja je navodno djelovala na prostoru Tuzle.¹⁴ U izvješću Ozne s početka 1946. piše da je u Mostaru uhićeno 58 pripadnika »križarske organizacije«. Među uhićenim bio je i vršitelj dužnosti provincijala Hercegovačke

¹⁰ Andrija NIKIĆ, »Tablični pregled franjevaca s podacima o presudi i odrobijanoj kazni«, *Politički zatvorenik*, Zagreb, prosinac 2008., str. 20–22. Usp. Žarko ILIĆ, »Hercegovački franjevci u komunističkim zatvorima«, *Kršni zavičaj*, br. 31, Humac, 1998., str. 135–143. Objavljeno pod istim naslovom i u zborniku: *Fra Ferdo Vlašić vizionar i patnik*, Naša ognjišta, Tomislavgrad, 2005., str. 102–113. Svi koji su bili uhićeni nisu i osuđeni.

¹¹ Dokumentacija Odjeljenja zaštite naroda (Ozna) odnosno njezine slijednice Uprave državne bezbjednosti (Udba) a odnosi se na rad tih institucija u Bosni i Hercegovini čuvala se u Službi državne bezbjednosti (SDB) Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova (RSUP) Narodne/Socijalističke Republike (NR/SR) Bosne i Hercegovine (BiH). Danas se čuva u institucijama koje su naslijedile njihove prostorije, a dijelom i nadležnosti mada u bitno drukčijim uvjetima unutar demokratskoga višestranačkog sustava (FMUP, OSA i dr.). Dokumentacija nije sredena a pristup je reduciran tako da znanstvenici eventualno mogu dobiti neke fragmente, ali ne i cjelinu. Utoliko je i ovaj rad necjelovit i otkriva tek dio ukupne slike odnosno komunističkoga režima i Katoličke crkve u SR BiH. Kao oznaku arhiva, odnosno pismohrane gdje se čuvaju citirani dokumenti navest ću gore navedene kratice, a nakon toga naziv, kraticu ili opis organizacija koje su izradile dokument. Napomena: preslike svih dokumenata za koje je napisano ili nije napisano gdje se nalaze u posjedu su autora.; SR BiH, SUP, DB Mostar, »Analiza o kleru RKC«, 19. 10. 1946., U potpisu načelnik odjeljenja Osman Čimić. Usp. AH, SO SSRN Ljubuški 1945.–1954., Zapisnici sa sastanaka, kutija broj 1., 1950., II. b–8. »Podaci o nekim pitanjima religije«.

¹² SR BiH, RSUP, SDB, »Razvoj križarske organizacije u Sarajevu pod rukovodstvom popa Čondrić Ivanac. Riječ je o elaboratu Udbe bez datuma, izrađenom između 1951. i 1966.

¹³ Marijan KARAULA, *Iskušanja Bosne Srebrene. Stradanje bosanskih franjevaca 1944.–1985.*, Zagreb – Sarajevo, Synopsis – Svjetlo riječi, 2014., 349–352. Usp. SR BiH, RSUP, SDB, »Elaborat križarske organizacije Čondrić – Šlafhauzer, 1945.«

¹⁴ Tomislav OBRDALJ, *Jedan život od Bleiburga do danas*, Hrvatska kulturna zajednica F BiH, Mostar, 1998., str. 108–140.

franjevačke provincije, kao i tri časne sestre.¹⁵ Nakon provedene istrage 27 uhićenih je u ožujku 1946. godine te pred Divizijskim sudom u Mostaru osuđeno na dugogodišnje zatvorske kazne.¹⁶ Vrhunac komunističke borbe protiv Katoličke crkve u Jugoslaviji, barem u simboličnom i političkom smislu, bilo je uhićenje nadbiskupa Alojzija Stepinca 18. rujna 1946. godine, te njegovo suđenje.¹⁷ Divizijski vojni sud u Banjoj Luci osudio je 17. srpnja 1947. tri redovnice iz samostana Predragocjene krvi Isusove u Banjoj Luci, s njima su osuđeni još četiri osobe kao članovi iste »organizacije«.¹⁸ U studenome 1947. u Sarajevu je suđena još jedna skupina Hrvata optuženih za vezu s »križarima« i terorizam. Milan Marković kao vođa skupine osuđen je na smrt kao i Ivan Pecirep i Slavko Vusić, dok je preostalih petero optuženih kažnjeno zatvorskim kaznama.¹⁹

U srpnju 1948. na zatvorsku kaznu osuđen je mostarski biskup Petar Čule skupa s još trima svećenicima i pet časnih sestara. Kao krivica navedena je »veza s križarima«.²⁰ Na području općine Čapljina otkrivene su dvije »križarske« organizacije. Prva je osnovana u jesen 1946. godine, a otkrivena je u veljači 1947. godine. Osam osoba osuđeno je na zatvorske kazne u trajanju od 16 godina do jedne godine, ali su svi amnestirani 29. studenoga 1953. godine. U svibnju 1949. u Čapljini je otkrivena organizacija »Hrvatsko bratstvo–narijed«. Sedam osoba osuđeno je na zatvorske kazne u trajanju od 20 do pet godina.²¹ Pet Hrvata iz općine Čitluk osuđeno je u drugoj polovici 1949. na zatvorske kazne u trajanju od jedne do dvije godine. Otkrivena organizacija ukupno je imala oko 60 članova.²² Dvanaestorica Hrvata iz Livna uhićena su sredinom svibnja 1950. godine pod optužbom da su u Livnu osnovali »ilegalnu terorističku organizaciju« pod nazivom »Veliko hrvatsko križarsko bratstvo« radi rušenja jugoslavenske komunističke vlasti.²³ Svi optuženi proglašeni su krivima i osuđeni su na zatvorske kazne u rasponu od 12 do jedne i pol godine.²⁴ U nastojanju da ojačaju vlast i prošire svoj utjecaj u hrvatskom narodu komunistima je glavni

¹⁵ Odeljenje zaštite naroda (Ozna) za Bosnu i Hercegovinu Ministarstva narodne odbrane Federativne Jugoslavije, Strogo pov. br. 13, 12. 1. 1946., Sarajevo, *Izveštaj načelnika Ozne za BiH*, upućeno Ozni u Beograd, u potpisu načelnik pukovnik Uglješa Danilović.

¹⁶ SR BiH, RSUP, SDB, Elaborat »Ilegalna križarska teroristička organizacija«, Mostar, br. 2646–2677. U sklopu elaborata je i presuda: Divizijski vojni sud, *Presuda*, br. 447/46, Mostar, 10. travnja 1946.

¹⁷ Aleksa BENIGAR, *Alojzije Stepinac, hrvatski kardinal*, Glas Koncila, Zagreb, 1993., str. 453–461. Usp. Jure KRIŠTO, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska: 1941–1945.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1998., str. 373–382; *Alojzije Kardinal Stepinac, Nadbiskup zagrebački, propovijedi, govori, poruke 1941–1946.*, AGM, Zagreb, 1996.; Vinko NIKOLIĆ, *Stepinac mu je ime*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991.; Tomislav JONJIC, »Kako je stvarana negativna slika o nadbiskupu Stepincu i Crkvi«, *Zbornik radova Alojzije Stepinac – svjedok vremena i vizionar za treće tisućljeće*, Glas Koncila, Zagreb, 2009.; Ratko PERIĆ, *Nada koja ne postiđuje*, Crkva na kamenu, Mostar, 2019., str. 197–345. Režimska stajališta o Stepincu i procesu protiv njega zastupa Ivan CVITKOVIĆ, *Ko je bio Alojzije Stepinac*, Politička biblioteka, Sarajevo, 1986.

¹⁸ SR BiH, RSUP, SDB, »Divizijski vojni sud u Banja Luci, Sud br. 446/47, dana 17. 7. 1947.«

¹⁹ SR BiH, RSUP, SDB, Elaborat »Križarska grupa Marković Milana hapšena 1947. godine«, Sarajevo.

²⁰ Ante LUBURIĆ, Ratko PERIĆ, *Za kraljevstvo Božje. Život i djelo dra Petra Čule*, Mostar, Crkva na kamenu, 1991., str. 109–133.

²¹ SR BiH, RSUP, SDB, »Elaborat o postojanju i neprijateljskom djelovanju Križ. organiz. Čapljina«, strogo pov., br. 166, Uprava državne bezbjednosti, opunomoćstvo za srez Čapljina, 23. decembra 1953. U potpisu šef opunomoćstva Đuro Runjevac.

²² SR BiH, RSUP, SDB, Elaborat »Teroristička organizacija Hrvatsko bratstvo«, Mostar.

²³ Okružni sud oblasti Mostar, Sresko javno tužništvo u Mostaru, Odeljenje bezbednosti, Br. B. 177/50, Mostar, 29. juna 1950., Okružnom sudu oblasti Mostar. U potpisu zamjenik javnog tužioca oblasti Jure Galić.

²⁴ Okružni sud oblasti Mostar, *Presuda*, K 132/50., 25. 7. 1950.

problem bila Katolička crkva. Ostvarile su se riječi nadbiskupa Stepinca koje je izrekao na suđenju: »Vi ste učinili fatalnu pogrešku, što ste pobili svećenike. Narod vam to ne će nikada zaboraviti.«²⁵ U tom smislu znakovita je konstatacija iznesena 1950. u Ljubuškom: »Danas nema svećenika koji pomažu narodnu vlast bilo kako.«²⁶ Partijsko vodstvo u Mostaru bilo je posebno radikalno u odnosu prema Katoličkoj crkvi. Na sastanku Sreskog komiteta SK, održanom 23. veljače 1956. godine u Mostaru, Franjo Šimić je rekao: »Mi smo držali nekoliko sastanaka po pitanju klera i akcije protiv njega. Nama treba biti jasno da će sve dok postoji kler biti njegovo djelovanje. Radi toga se protiv njega treba boriti svakoga časa i svakoga dana. To je jedno ozbiljno političko pitanje i mi ne treba da se zavaravamo nikakvim kompromisom sa nosiocima klera, jer su njihovi principi i tendencije na svaki način uperene protiv naših.«²⁷ Prevladavalo je mišljenje da treba više raditi s omladinom i djecom te da je posebno važno odvratiti mlade od sjemeništa i »fratarskih gimnazija«. U tom kontekstu Dušan Grk je rekao: »Borbu protiv podmlađivanja katoličkog klera treba ozbiljno shvatiti, jer ukoliko uspijemo da smanjimo broj fratara sasvim je jasno da ćemo lakše raditi na podizanju prosvjećenosti, na tumačenju svijeta itd. [...] Mi treba da imamo u vidu sprječavanje odlaska u te škole i u to treba da upregnemo sve naše mogućnosti. Treba da utičemo na roditelje, da uključimo omladinu u zanate i da im za obučavanje stvaramo povoljne uslove. Drugo pitanje je povlačenje ljudi iz sjemeništa, jer svi oni za naš poredak predstavljaju buduće neprijateljske oficire, jer činjenica je to da se kler još od svog postojanja urotio protiv svake napredne misli naša stvarnost ne može imati nikakvog kompromisa sa njima.«²⁸

2. Nastavak represije i politika »diferencijacije«, odnosno unošenja podjele u Crkvu

Nakon masovnog, a zatim i pojedinačnog ubijanja svećenika te nakon masovnih suđenja »križarskim skupinama« nastupila je treća faza represija kojom je također obuhvaćen velik broj svećenika i vjernika. Ona je ipak bila selektivnija, uhićenja su bila rjeđa, a i kazne su bile nešto blaže u odnosu na one koje su prethodno izricane. Promjena taktike, odnosno nešto blaži odnos prema Crkvi u BiH može se dovesti u vezu s akcijom fra Josipa Markušića provincijala franjevačke provincije Bosne Srebrene. On je 23. rujna 1949. godine skupa s nekolicinom svojih najbližih suradnika primljen kod Josipa Broza Tita u Beogradu. Bio je to početak taktiziranja i drukčije komunikacije između komunističke vlasti i dijela katoličkog svećenstva u BiH.²⁹ Taj je susret rezultirao inicijativom za

---

²⁵ *Proces Alojziju Stepincu, dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1997., str. 92.

²⁶ Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona, bivši Arhiv Hercegovine u Mostaru (dalje: AH Mostar), SO SSRN Ljubuški 1945.–1954., Zapisnici sa sastanaka, kutija broj 1., 1950., II. b-8. »Podaci o nekim pitanjima religije«.

²⁷ AH Mostar, Sreski komitet SK Mostar, Zapisnici sa sastanaka 1955–1957., kutija broj 37., »Zapisnik sa sastanka Sreskog komiteta SK u prisustvu sekretara opštinskih komiteta SK održan 23. 2. 1956. u Mostaru«.

²⁸ AH Mostar, Sreski komitet SK Mostar, Zapisnici sa sastanaka 1955–1957., kutija broj 37., »Zapisnik sa sastanka Sreskog komiteta SK u prisustvu sekretara opštinskih komiteta SK održan 23. 2. 1956. u Mostaru«.

²⁹ Velimir BLAŽEVIĆ, »Fra Josip Markušić – provincijal Bosne Srebrene«, *Nova et vetera*. Revija za filozofsko-teološke i srodne discipline, sv. 1–2, Udruženje vjerskih katoličkih službenika u SR BiH, Sarajevo, 1981., str. 58.

osnivanje Udruženja katoličkih svećenika (UKS) NR Bosne i Hercegovine.³⁰ U Sarajevu je 25. i 26. siječnja 1950. godine održana utemeljiteljska sjednica Udruženja katoličkih svećenika »Dobri Pastir«. Udruženje je osnovano pod pritiskom i pod budnim nadzorom vlasti. Svećenici članovi toga udruženja vjerovali su da je upravo rad u udruženju način kako se može opstati, očuvati Crkvu i narod, pa i napredovati u novim uvjetima. Mislili su kako je to i jedini način kojim mogu izbjeći prijetnje, mržnju i progon režima.³¹ Jedni i drugi bili su uvjereni u korisnost takva odnosa. Vodstvo udruženja računalo je s manjom represijom, očuvanjem barem postojećih prava i mogućim povratom oduzetih, dok su predstavnici komunističke vlasti računali s procesom diferencijacije, odnosno podjela unutar Crkve na »narodne«, odnosno lojalne i »protunarodne«, odnosno neprijateljske svećenike. Takva podjela omogućavala je radikalnije mjere protiv »neprijateljskih elemenata« u Crkvi i njezino dugoročno slabljenje.

U godišnjem izvješću Udbe »po liniji antinarodnog sveštenstva« za 1951. godinu navedeno je da su »neprijateljski elementi« unutar Katoličke crkve te godine bili »agresivniji u neprijateljskom radu« nego prethodne. Taj se njihov rad svodio na »agitaciju i propagandu« dok drugi oblici djelovanja nisu registrirani. Navedeno je da je zapravo bila riječ o kritici postojećega državnog uređenja, »borbi za slobodu vjeroispovijesti, kakvu oni zamišljaju«, puštanju na slobodu svih katoličkih svećenika, slobodi katoličkog tiska i povratu određenih objekata koji su im oduzeti. Različite oblike »socijalističkog razvitka« unutar Crkve komentirali su popuštanjem vlasti pred zapadnim zemljama zbog pomoći koju su dobivali, ali ne i odricanjem od komunističkih načela. Puštanje nadbiskupa Stepinca iz zatvora i njegovo premještanje u Krašić ocijenjeno je »premještanjem iz jednog zatvora u drugi« uz komentare kako država nema pravo zabranjivati mu obnašanje njegove nadbiskupske dužnosti«. Kao nositelji neprijateljske djelatnosti navedene su sestre reda sv. Vinka na čelu s Angelom Šustek, zatim isusovci Filip Mašić i Franjo Horvat i banjalučki biskup dr. Dragutin Čelik. Tijekom 1951. godine uhićen je isusovac Mate Jović zbog »širenja neprijateljske agitacije« te je suđen. Za kontrolu Crkve korišteni su brojni suradnici, ali je primjetno da Udba nije imala većeg uspjeha, djelomično zbog slabih pozicija unutar crkvenih institucija, ali i zbog opreza koji je bio uvjetovan strahom. Udba je u izvješću navela komentar patera Franje Horvata, koji je tek izišao iz

³⁰ Ratko PERIĆ, »Biskupski delegat Majić i ilegalno svećeničko 'Udruženje'«, *Sluga dobri i vjerni*, Biskupski ordinarijat Mostar, Mostar, 1998., str. 134. Usp. Velimir BLAŽEVIĆ, »Fra Josip Markušić – provincijal Bosne Srebrene«, *Nova et vetera*. Revija za filozofsko-teološke i srodne discipline, sv. 1–2, Udruženje vjerskih katoličkih službenika u SR BiH, Sarajevo, 1981., str. 58.

³¹ Miroslav AKMADŽA, *Biskupi, komunisti i svećenička udruženja*, Synopsis, Zagreb, Sarajevo, 2018.; Miroslav AKMADŽA – Denis NJARI, »Prilog poznavanju djelovanja Udruženja katoličkih svećenika Bosne i Hercegovine 'Dobri pastir'«, *Humanitas et litterae. Zbornik u čast Franje Šanjeka*, Dominikanska naklada Istina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009., str. 663–684; Jure KRIŠTO, *Partija, Udba i svećenička udruženja. UDB-in elaborat o Udruženjima i drugi dokumenti*, Hrvatska kulturna zaklada – Hrvatsko slovo, Zagreb, 2014.; Jure KRIŠTO, »Korisne budale, svjesni suradnici ili mudri manipulatori«, *Fra Ferdo Vlašić vizionar i patnik. Spomenica u povodu desete obljetnice smrti (1995.–2005.)*, Naša ognjišta, Tomislavgrad, 2005., str. 81–101; Prošireno izdanje s polemikama s nekim franjevcima bivšim članovima Udruženja u: Jure KRIŠTO, *Riječ je o Bosni*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2008., str. 315–347; Ignacije GAVRAN, *Suputnici bosanske povijesti*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 1990., str. 133–146; Velimir BLAŽEVIĆ, »Svećeničko udruženje 'Dobri pastir' s pozitivne strane«, *Spomen-spis, Povodom 90. obljetnice rođenja dr. fra Ignacija Gavrana*, Udruga đaka franjevačke klasične gimnazije Visoko, Zagreb, 2004., str. 33–35.

zatvora, a ocijenjen je kao »tipičan jezuita, sa mnogo manira bezobrazluka i drskosti«. Horvat je komentirao kako su Hitler i Mussolini kao diktatori progonili Katoličku crkvu, a to isto čini i maršal Tito.³²

Sljedeća 1952. godina bila je posebno važna u odnosu komunističke vlasti prema Katoličkoj Crkvi. Kako piše u godišnjem izvješću Udbe: »Godina 1952. bila je prelomna za rad po katoličkom kleru. To se u prvom redu ogleda u drukčijem usmjeravanju naših operativnih mjera u odnosu na katolički kler. Otstranili smo frontalnu kontrolu i usmjerili smo operativna sredstva na kontrolu, odnosno razradjivanje najizrazitijih neprijatelja iz sredine katoličkih svećenika.«³³ Tijekom te godine Udbe se usredotočila na sedam neprijatelja unutar Katoličke crkve u Sarajevu koji su registrirani u kategoriju »A«, što im je osiguravalo poseban tretman. Prvi je bio biskup Marko Alaupović, zatim njegov tajnik Ivan Pavlinac te rektor Filip Mašić, koji je došao iz Osijeka, a ocijenjen je kao »jedan od izrazitijih neprijatelja današnjice«. Udbe sa žaljenjem piše da nad njima nema kontrolu, dok preostalu četvoricu neprijatelja barem djelomično kontroliraju uz pomoć suradnika. Kao jedan od istaknutijih i otvorenih neprijatelja označen je Franjo Horvat, drugi je župnik u katedrali Stjepan Prgomet, treći Ladislav Gagulić i posljednji Alojzije Žagar. Na udaru Udbe našle su se i časne sestre kojih je u Sarajevu tada bilo oko 50. Konstatirano je da nisu dovoljno dobro kontrolirane te da su s trima suradnicama iz njihovih redova uspjeli samo tri sestre »izvući iz njihovih redova«. Nadziran je i Bogoslovni fakultet na kojem je bilo 45 studenata. Pozivani su na razgovore preko vojnog odsjeka, a prava prilika za rad s njima pružila se kada su studenti bogoslovije poslani na radnu akciju, gdje su bili pomiješani sa studentima Pravnoga fakulteta. Tamo je bio i oficir Udbe zadužen za rad s njima. Sve je rezultiralo time da su trojica studenata napustila bogosloviju, što je dovelo do smjene njihova prefekta i profesora Miroslava Pervana.³⁴

Na sjednici Biskupske konferencije, koja je održana 22. do 25. rujna 1952., jednoglasno je donesena odluka o zabrani (*Non licet*) osnivanja i učlanjenja u svećenička udruženja.³⁵ Tu je odluku komunistička vlast protumačila kao otvoreni neprijateljski akt Crkve protiv države. Posebnu težinu tom činu davala je činjenica da je odluka donesena na zahtjev Svete Stolice. Nadbiskup Stepinac vrlo se oštro protivio tim udruženjima, nazivajući ih »prokletima«, »čistom izraslinom pakla da se razbije Crkva Božja«, a članove udruženja nazivao je »jadnicima«, koji su »pali na komunistički lijepak« i koji »nemaju pojma o biti komunizma«. Stepinac je tražio od biskupa da sve one koji bi pokušali slabiti institucionalne veze sa Svetom Stolicom i eventualno stvarati »nacionalnu crkvu« bez milosti ekskomunicirati odnosno »odsjeći trulež sa zdravog stabla Crkve«.³⁶ Odnosi Jugoslavije i Svete Stolice bili su zategnuti do krajnjih granica, a komunističke su vlasti samo čekale

---

³² SR BiH, RSUP, SDB, »Pregled rada po liniji antinarodnog sveštenstva za 1951. godinu/Godišnji izvještaj 1951 – raden jan. 1952.«

³³ SR BiH, RSUP, SDB, »Analiza rada po liniji katoličkog sveštenstva za 1952 godinu«.

³⁴ SR BiH, RSUP, SDB, »Analiza rada po liniji katoličkog sveštenstva za 1952 godinu« i »Djelovanje katoličkog klera, rađeno za načelnika oktobra 52. godine« (rukom dopisano Mijo i Osman).

³⁵ M. AKMADŽA, *Biskupi, komunisti i svećenička udruženja*, str. 60–145.

³⁶ Miroslav AKMADŽA, *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini i komunistički režim*, knj. 1, 1945.–1968., Lektira d.o.o, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Kostrena, – Slavonski Brod, rujan 2014., str. 151–152.

povod za njihov prekid. Radio Vatikan objavio je 29. studenoga 1952. godine (na Dan Republike) popis novoimenovanih kardinala na kojem je bio i nadbiskup Stepinac. To je komunistima bilo previše pa je 17. prosinca 1952. godine. Apostolskoj nuncijaturi u Beogradu uručena prosvjedna nota u kojoj je navedeno i da je daljnje održavanje diplomatskih odnosa Jugoslavije i Svete Stolice izlišno.³⁷

3. Ozakonjenje represije

U Jugoslaviji je u svibnju 1953. godine usvojen *Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica*, koji je temeljem interesa vladajućeg režima postavio okvir djelovanja i Katoličke crkve.³⁸ Udba je procijenila da te 1953. godine »neprijateljska djelatnost katoličkog klera« nije bila pojačana u usporedbi s prethodnim godinama, ali je registrirala njihovu »pojačanu vjersku aktivnost«. Registrirano je kako je zabrana osnivanja svećeničkih udruženja izazvala oduševljenje »izrazitih neprijatelja«, ali i da je vodstvo UKS Dobri pastir odbilo poslušati biskupa Alaupovića, odnosno zaključke donesene u Zagrebu. Zabilježen je komentar patera Filipa Mašića kako komunistička vlast »drži članove UKS na lancu kao pse, da po komandi zalaju kad god to zatreba«³⁹. Analizirajući reakcije svećenika na prekid diplomatskih odnosa sa Svetom Stolicom, zaključeno je da oni nisu izražavali neko žaljenje, čak su to i priželjkivali jer im je to još jedan dokaz da u Jugoslaviji nema slobode vjeroispovijesti, odnosno to je još jedan argument protiv vlasti. Imenovanje Stepinca kardinalom ocijenjeno je kao »izrazito neprijateljski akt Svete stolice u odnosu na nas«, koji je pozdravljen od većine svećenstva. Oni su isticali njegove zasluge, titulirali ga pravim »narodnim« svećenikom, »uzdižući ga čak do svetosti«.⁴⁰

Vlast je bila zabrinuta zbog sve većeg posjeta crkvama, a naročito činjenicom da je među vjernicima jako puno mladih koji u velikom broju idu na mise kod isusovaca. Procijenjeno je da u sarajevskim crkvama nedjeljom u prosjeku bude oko 2000 vjernika, a na misama koje se služe na dan »zapovjednih svetaca« crkve su prepune, te godine u Sarajevu je bilo 359 krizmanih. Izvješće za 1953. godinu završava s jednom vrlo indikativnom konstatacijom: »U ovom periodu zapaženo je izrazitije nego ranije, da je malo stvarno lojalnih svećenika prema našoj zemlji. Tako na pr. i onaj za koga se smatralo da je najlojalniji – fra Bono Ostojić, predsjednik Udruženja katoličkih svećenika, izjavio je pred fratrima u Samostanu u Jajcu, kad su mu ovi prebacili radi njegove pretjerane lojalnosti, da su 'došla vremena da čovjek mora i majmunisati i biti velika vidra pa da se proživi'. 'Ja bih svakome preporučio, rekao je fra Bono, da se ne hrve sa jačim od sebe. Na taj način bilo bi nas manje po zatvorima...'. Bono je podvukao da se odanost i lojalnost trebaju ispoljavati, pa i od strane onoga koji to najmanje posjeduje. Ovo je važno, jer upućuje na sasvim odre-

³⁷ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini i komunistički režim*, str. 112–116.

³⁸ SR BiH, RSUP, SDB, NR BiH, Izvršno vijeće, str. pov., broj 6., 31. 7. 1959., upućeno narodnim odborima srezoza, »Preporuka druga A. Rankovića o regulisanju pitanja odnosa države i crkve u FNRJ«, Ta »Preporuka« poslana je i svim odjeljenjima Udbe koji su se bavili nadzorom Crkve.

³⁹ SR BiH, RSUP, SDB, Udba, Referat Kler i bivše građanske stranke, »Analiza rada po liniji katoličkog svećenstva za 1953. godinu«, u potpisu Miomir Bjelanović.

⁴⁰ *Isto*.

djeni zaključak: većina onih koji se pretvaraju da su lojalni, nisu takvi. To je prividno, jer smatraju da će tako bolje prosperirati.«⁴¹

Tijekom navedenog razdoblja Udba je kontrolirala Katoličku crkvu u Sarajevu preko pet »kvalitetnih« suradnika. Bili su to suradnici s pseudonimima: »27« - otac nekog svećenika, »Stari« - pravni savjetnik Nadbiskupije, »Kancer« - bivši bogoslov, »Tuzlak« - novi mlađi suradnik i »Mirko« - bivši dužnosnik HKD Napredak. Kontrolirana je pošta koju su svećenici slali ili primali, a u zgradu Nadbiskupije sredinom 1953. ugrađeno je i prislušno sredstvo, odnosno mikrofon, te su razgovori koji su tamo vođeni snimani i preslušavani. U susjednoj zgradi pripremljena je jedna prostorija koja će služiti isključivo za potrebe Udbine tehnike, odnosno za prisluškivanje Nadbiskupije.⁴²

U 1954. godini primijećeno je daljnje pojačanje vjerske djelatnosti katoličkog svećenstva koje se bavilo isključivo vjerskim pitanjima. Crkve su bile dobro posjećene, broj krizmanika na sarajevskom području narastao je na 700, a komuniste je posebno brinulo to što su se uz Crkvu posebno vezivali mladi. Tako u izvješću Udbe za 1954. godine piše: »Imamo primjera da omladina koja je vjerski nastrojena, pod uticajem crkve, sve više se udaljava od naše društvene stvarnosti, i formira se u ozbiljne neprijatelje postojećeg poretka.«⁴³ Konstatirano je i da broj kandidata za svećenike sve više raste te da katolički svećenici imaju puno uspjeha u »katehizaciji školske djece«. U izvješću se spominju i »greške« koje je vlast činila prema svećenicima u kontekstu njihove neučinkovitosti te je zaključeno: »Sadašnji odnosi između crkve i države nalaze se u relativnom stadiju mirovanja. Sada nema vidnog ispoljavanja međusobne netrpeljivosti, kao što je to naprimjer bio slučaj prošle godine. Odnosi su sada mnogo snošljiviji, izjavljuju svećenici. Oni ovo koriste u punoj mjeri.«⁴⁴ Takvo »zatišje« trebalo je vlastima nakon što je jedna akcija svećenika u emigraciji ozbiljno uzdrimala. Riječ je o izradi *Memoranduma o vjerskim progonstvima i pravom položaju Hrvatske i njenog pučanstva*, koji je poslan »vladama, vodećim političarima i vjerskim vođama, novinarima i novinskim kućama«. Memorandum su potpisala 143 katolička svećenika, a šestočlano izaslanstvo ga je 15. lipnja 1954. godine predalo predsjedniku SAD-a Dwightu Eisenhoweru.⁴⁵ Komunisti su nastojali pokazati da stanje u zemlji nije onakvo kakvim je opisano u Memorandumu pa im je javna manifestacija »dobrih odnosa s Crkvom« bila itekako važna. Čak su neki od svećenika organiziranih u UKS dobili i državna odličja.⁴⁶

Iz godine u godinu registrirana je sve snažnija vjerska djelatnost Katoličke crkve. U odnosu na 1955. godinu broj pričesti u 1956. godini na sarajevskom području porastao je za oko 8000. Na proslavi Velike Gospe na Stupu bilo je preko 3000 vjernika, što je za oko

---

⁴¹ SR BiH, RSUP, SDB, »Presjek djelatnosti katoličkog klera u prvoj polovini 1953 god.«, juli 1953.

⁴² SR BiH, RSUP, SDB, Udba, Referat Kler i bivše građanske stranke, »Analiza rada po liniji katoličkog svećenstva za 1953. godinu«, u potpisu Miomir Bjelanović. Prislušni uređaji koje je Udba (u više navrata) postavila uklonjeni su iz zgrade Nadbiskupije tek tijekom rata 1995. godine. Udba je tehniku koristila tako što bi zauzeli i uredili stan u sklopu ciljanoga objekta (Nadbiskupija, župa i sl.) te u njega uselili svoga operativca.

⁴³ SR BiH, RSUP, SDB, »Presjek neprijateljskog djelovanja katoličkog klera za 1953 i 1954 g.«

⁴⁴ SR BiH, RSUP, SDB, »Presjek neprijateljskog djelovanja katoličkog klera za 1953 i 1954 g.«

⁴⁵ Tomislav JONJIĆ, »Memorandum hrvatskih katoličkih svećenika predsjedniku Eisenhoweru 1954. godine«, *Politički zatvorenik*, br. 232/233, Zagreb, 2011., str. 44–50.

⁴⁶ *Dobri Pastir*, 1950.–1960., br. 1–4, Sarajevo, 1960., str. 427.

1000 više nego prethodne godine. Primijećeno je kako se svećenici prilagođavaju novim prilikama. Provincijal franjevačke provincije Bosne Srebrne fra Boris Ilovača poslao je okružnicu u kojoj traži od svećenika veći angažman, da ne čekaju dolazak vjernika njima na noge, nego da idu na teren i bore se za svakog od njih. Procijenjeno je da je tijekom 1956. godine u »sarajevskom srezu« na misama u katoličkim crkvama ukupno bilo oko 400 000 vjernika, na onim najposjećenijim i oko 4000 vjernika. Održavane su i posebne mise za intelektualce, a broj djece na vjeronauku popeo se na oko 1500, što je bilo za 500 više nego prethodne godine. Otkriveno je i »neprijateljsko djelovanje nekolicine svećenika pa su uhićeni fra Mijo Đeno, fra Domagoj Šimić, profesori u Gimnaziji u Visokom, te su osuđeni na kazne strogoga zatvora u trajanju od dvije i pol, odnosno dvije godine.⁴⁷

Opisujući »mjere prema kleru« koje su poduzimane tijekom 1956. godine, Udba je na prvo mjesto stavila »odvajanje franjevaca od svjetovnog klera i zaoštavanje odnosa među njima putem Udruženja. Druga mjera po važnosti bilo je »uspostavljanje kontakta sa lojalnijim svećenicima« i preko njih djelovanje na ostale. Treća mjera bila je »zaoštavanje odnosa između svećenika u emigraciji i zemlji preko Udruženja«. Četvrta mjera bilo je uhićenje i suđenje Đene i Šimića radi »razbijanja misijske grupe« koja je htjela obići cijelu BiH radi »duhovne obnove«. Konačnom posljednja mjera predstavljala je »izvlačenje sjemeništara i bogoslova što je dovelo do kolebanja, naročito u sjemeništu«⁴⁸. Udba je na razne načine nastojala odvratiti bogoslove, časne sestre i svećenike od njihova poziva i odvojiti ih od Crkve. Međutim, isto tako svećenici su pokušavali djelovati na članove Komunističke partije Jugoslavije (KPJ)/Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) i vratiti ih natrag u Crkvu. To je naravno bilo posebno naglašeno u sredinama s većinskim hrvatskim, odnosno katoličkim stanovništvom, gdje je Crkva imala puno čvršće uporište u narodu, ali su zato i represivne mjere vlasti bile opsežnije i grublje. Udba je u Livnu ocijenila ponašanje gvardijana fra Lovre Sučića krajnje neprijateljskim, iako su mu dva brata poginula u Narodno oslobodilačkom pokretu (NOP). Njegov glavni grijeh ogledao se u naporima da adaptira crkvene objekte, u čemu je imao podršku još nekih svećenika i »jednog dijela livanjske inteligencije«. Posebno su mu zamjerili što je organizirao svečanu proslavu Božića 1955. godine u kojoj su sudjelovali brojni i po procjeni Udbe ugledni građani, a među njima i neki članovi SKJ, čak i neki Srbi članovi Partije. Crkva je bila prepuna, a misno slavlje uveličao je za tu priliku okupljen pjevački zbor. Zabilježeno je i da je slavlje popraćeno žestokom pucnjavom iz vatrenog oružja te aktiviranjem brojnih eksplozivnih naprava, odnosno gospodarskog eksploziva, koji je pribavljen tijekom građevinskih radova. Ocijenjeno je da su u nekim selima kao što su Rujani, Čaprazlije, Čelebić i dr. »puškaranje i pucnjava eksplozivom« bili takvog intenziteta da je to »davala sliku više jednog ratnog stanja« nego vjerske proslave.⁴⁹

Situacija u Hercegovini bila je po procjeni Udbe još teža a »uspjesi« komunističke vlasti u borbi protiv Katoličke crkve manji. Kao ilustracija takvoga stanja bili su i podatci o

⁴⁷ SR BiH, RSUP, SDB, »Referat II/III, Izvještaj za 1956.« Usp. M. KARAUŁA, *Žrtve i mučenici*, str. 230–232 i 346–348. S njima je uhićen i fra Rufin Šilić, ali je on pušten bez suđenja.

⁴⁸ SR BiH, RSUP, SDB, »Referat II/III, Izvještaj za 1956.«

⁴⁹ SR BiH, RSUP, SDB, NR BiH, Sekretarijat za unutrašnje poslove Livno, br. 118., 16. 2. 1956., »Analiza o neprijateljskom djelovanju katoličkog sveštenstva i akcije za adaptaciju crkvenih prostorija«, Upravi državne bezbjednosti NR BiH, II. odjeljenje, Sarajevo. U potpisu načelnik Avdo Iširlja.

izostanku radnika s posla na Božić. U većini općina s većinom hrvatskoga, odnosno katoličkog stanovništva rijetki su bili oni koji su na taj dan radili. U rudniku mrkog uglja u Mostaru od 720 rudara, koji su radili dan prije, njih više od pola, odnosno 370, nije došlo raditi na Božić 1956. godine. To je otprilike i bio broj rudara katoličke vjeroispovijesti zaposlenih u tom rudniku. Od 338 zaposlenih na području općine Čitluk samo ih je 29 došlo na posao na Božić te godine.⁵⁰ Slično je bilo i u drugim mjestima s hrvatskom, odnosno katoličkom većinom. Još veći problem komunisti imali su u školama, gdje se nastava na Božić uglavnom nije mogla održati zbog nedolaska učenika. Ipak, kao svoj najveći problem komunisti su navodili utjecaj Crkve čak i na tamošnje komuniste koji nikako nisu htjeli do kraja »raščistiti s religijom«. U elaboratu o stanju u društvu koji je Udba izradila u ljeto 1958. godine uz ostalo piše: »Kada se govori o pritisku klera na članove SKJ u Zapadnoj Hercegovini treba računati sa činjenicom da su poslije oslobođenja na tom području članovi SKJ regrutovani iz neprijateljskih sredina, da su u SKJ primani i takvi ljudi koji su se u doba rata nalazili u neprijateljskim formacijama /ustaškoj miliciji i sl./, a za koje se znalo da nisu učestvovali u zločinima. Tada nije postojao, a nije gotovo ni mogao postojati jedan kriterij obzirom na prilike koje su u svim krajevima neposredno u poslijeratnom periodu vladale. Problem religioznosti članova SKJ bio je uvijek ozbiljan, a to je naročito došlo do izražaja prilikom popisa stanovništva. Tada su raspuštene čitave partiske organizacije radi toga što su se pisali njihovi članovi 'sa vjerom'. Koliko je religiozni moment bio primaran kod lica koja su bili članovi SKJ najbolje potvrđuje broj isključenih iz Saveza komunista. U periodu od 1953. – 1957. isključeno je zbog religije 1.726 članova SKJ. Samo na terenu bivšeg ljubuškog sreza isključeno je više od 50% članova SKJ, dok na terenu današnjeg mostarskog sreza ima 331 selo u kojima nema organizacije SKJ.«⁵¹

Kao posljedica religioznosti stanovništva ocijenjen je i izostanak sklapanja »mješovitih brakova«, što je u tom kontekstu značilo brakova između pripadnika različitih vjeroispovijesti na prostorima koji su bili pod većim utjecajem Crkve. Navedeno je kako je na »području ovih opština«, što znači prostoru zapadnoga dijela Hercegovine – tadašnjega mostarskog i ljubuškog »sreza« u »čitavom poslijeratnom periodu do danas«, što znači od 1945. do 1957. sklopljeno ukupno 1095 »mješovitih brakova« od čega ih je razvedeno 57 ili 5,3%. Najveći broj takvih brakova sklopljen je u Mostaru, njih 691, gdje ih je najviše (45) i razvedeno. Udba je analizirala i strukturu tih brakova pa je utvrđeno da je najviše »miješanih« brakova sklopljeno između pripadnika katoličke i pravoslavne vjeroispovijesti (447), zatim između pravoslavnih i muslimana (125) te između katolika i muslimana (108). Konstatirano je i da u mjestima gdje je dominantan utjecaj Katoličke crkve nije sklopljen ni jedan »mješoviti brak« ili ih je sklopljeno »tek nekoliko«, pa su kao takva mjesta navedeni: Hutovo, Dužice, Međugorje, Uzdol, Ščit, Grude, Drinovci, Teskera, Grab, Veljaci i Goranci.⁵²

---

⁵⁰ SR BiH, RSUP, SDB, Odjeljenje državne bezbjednosti, Mostar, »O vjerskoj aktivnosti i nekim pojavama neprijateljskog političkog djelovanja svećenika u Hercegovini. Referat pročitan na sjednici Sreskog komiteta SK za mostarski srez...1957. godine«.

⁵¹ SR BiH, RSUP, SDB, »Dio elaborata Sreskog komiteta SK Mostar o situaciji u Zapadnoj Hercegovini«, rukom dopisan »po kleru« i »dato SK, jula 1958«.

⁵² *Isto.*

Poseban problem na promatranom području uz religioznost bio je i utjecaj »strane propagande«. Ocijenjeno je da je najaktivnija i najuspješnija američka propaganda koja se širila preko publikacija koje je izdavao United States Information Service (USIS). Bilteni koje je distribuirala Američka čitaonica iz Beograda posebno su dobro primljeni među mlađim katoličkim seoskim stanovništvom u Hercegovini, u čemu su prednjačili Ljubuški i Grude, ali i Čapljina i Mostar. Također je registrirano da se na tom području slušaju zapadne radio stanice. Tijekom 1954. godine došlo je do vala iseljavanja katoličkih hrvatskih mladića iz Hercegovine u Sjedinjene Američke Države, što je ocijenjeno kao politički problem i uspjeh »američke propagande« vršene iz ambasade u Beogradu i konzulata u Sarajevu.⁵³

U Sarajevu je u organizaciji Udbe od 22. do 24. prosinca 1958. održan seminar »Politika gonjenja po liniji klera«. Sudjelovali su »svi referenti za kler«, odnosno referenti Drugoga odjeljenja Udbe unutar kojeg se nalazio referat za kler. Za seminar je pripremljen opsežan materijal sa zakonskim odredbama i njihovim tumačenjem, kao i primjerima »nezakonitog postupanja svećenika«. Uz ostalo navedeno je i kazneno djelo »neprijateljske propagande« propisano čl. 118. KZ FNRJ. Indikativno je njegovo razumijevanje od pripadnika Udbe koje glasi: »Za postojanje djela nije bitno da li se iznose istinite ili lažne činjenice, nego je bitno zašto se te činjenice iznose i u kojoj su mjeri one podobne da se njihovim iznošenjem postigne ono što se želi, tj. da se pridobiju pristalice i da se izazivaju u zakonu naznačene posljedice.« Spomenuto kazneno djelo bilo je vrlo široko postavljeno da se njime mogla obuhvatiti svaka naznaka dvojbe, neslaganja ili kritike režima. Bilo je dovoljno da npr. dvojica svećenika u četiri oka kritiziraju vlast pa da obojica budu gonjeni po čl. 118. KZ.⁵⁴

Kraj pedesetih godina dvadesetog stoljeća nije donio ništa bitno novo u odnosu vlasti prema Crkvi. Bez obzira na određene promjene u društvu Crkva je u analizama Udbe i dalje ocjenjivana glavnim neprijateljem: »Ideološka borba i vjerske aktivnosti u najviše slučajeva samo je paravan za političku, neprijateljsku djelatnost, što će se iz daljnjeg vidjeti. Pod firmom borbe za vjeru vodi se neposredna borba protiv komunizma, što znači protiv društvenog poretka u zemlji. Borba za svakog čovjeka nije ništa drugo nego slabljenje pozicija vlasti, što su, u ostalom, jasno istakli prije 5 godina crkveni poglavari biskup dr. Marko Alaupović i provincijal franjevac fra Boris Ilovača.«⁵⁵ Zaključeno je da su svećenici promijenili način »neprijateljskog djelovanja«. Prije su preko propovijedi kritizirali režim, a sada se »povezuju s ilegalnim organizacijama«. U izvješću Udbe za 1959. godinu navedeno je kako je Crkva izravno sudjelovala u osnivanju ilegalnih nacionalističkih organizacija kojima je uz to davala i moralnu potporu. To se navodno vidjelo u slučaju skupine Tomislava Vidovića, don Ante Bajića i uhićenih bogoslova s Franjevačke teologije.⁵⁶ Naime, Udba je 26. svibnja 1959. godine uhitila, a Okružni sud u Sarajevu 18. prosinca 1959. i osudio skupinu od 17 Hrvata pod optužbom da su »potaknuti i organizirani od

⁵³ SR BiH, RSUP, SDB, »Dio elaborata Sreskog komiteta SK Mostar o situaciji u Zapadnoj Hercegovini«, rukom dopisan »po kleru« i »dato SK, jula 1958«. Dodatak biltenu »Utjecaj strane propagande«.

⁵⁴ SR BiH, RSUP, SDB, NR BiH, DSUP, UDB, II. Odjeljenje, Sarajevo, broj: 02/1-2135., 10. 12. 1958., »Politika gonjenja po liniji klera – teze za seminar, načelnik odjeljenja Joco Vočkić.

⁵⁵ SR BiH, RSUP, SDB, Referat za kler, »Izvještaj za 1959 godinu«.

⁵⁶ *Isto.*

ustaške emigracije« osnovali ilegalnu organizaciju Hrvatska zajednica mladih (HZM) s ciljem »rušenja vlasti radnog naroda, razbijanja bratstva i jedinstva itd.« Prvooptuženi Tomislav Vidović osuđen je na 15 godina zatvora, a ostali na zatvorske kazne u trajanju od deset do dvije godine. Mnogi su završili na Svetom Grguru bez suđenja, temeljem »administrativnih mjera«. ⁵⁷ Udba je nadzirala i analizirala crkvene odbore, crkvene pjevačke skupine »horovi«, vjerska društva (npr. Društvo sv. Franje) i slično. Na sarajevskom području vođena je operativna akcija (razrada) pod kodnim imenom »Kleopatra« u sklopu koje su kontrolirali dr. Marka Alaupovića, dr. Čedomila Čekadu, dr. Ivana Pavlinca, don Franju Horvata i don, Milivoja Čekadu. Navedeni su sustavno praćeni, prisluškivani i povremeno pretresani. Utvrđivani su svi njihovi kontakti, posebno oni s inozemstvom. Udba je kao poseban uspjeh navela pretres prostorija Čedomila Čekade: »Pronadjeno je kod njega i oko 300 pisama koja se proučavaju kao i vrlo značajno pismo kardinala Stepinca, koje je do kraja neprijateljske sadržine.« ⁵⁸ Istaknuto je da su »civilna lica« koja su bila obuhvaćena tom akcijom i uhićena priznala djela: »Jedino uhapšeni dr. Ivan Pavlinac još ne priznaje, on uopšte ne poriče svoju krivicu i predočene mu dokaze, ali se drsko ponaša i odbija svako objašnjenje, bile činjenice vidljive ili ne.« Udba je razradila akciju stvaranja nepovjerenja i poticanja sumnje između don Franje Horvata i biskupa Alaupovića te »otežavanje položaja« dr. Krunoslava Draganovića. ⁵⁹

4. Smrt kardinala Alojzija Stepinca i njezine posljedice na odnose države i Crkve

Od početka 1959. godine primjetan je pokušaj određene normalizacije i snošljivosti između države i Crkve. U slučajevima poduzimanja represivnih mjera prema svećenicima traži se mišljenje i suglasnost iz Beograda, što prije nije bio slučaj. Tako u dopisu državnog sekretara za unutrašnje poslove FNRJ sekretaru UP NR BiH i ostalim republičkim sekretarima nastalom u veljači 1959. godine piše: »U posljednje vreme neki republički sekretarijati za unutrašnje poslove preduzimali su razne mere prema pojedinim istaknutim i rukovodećim predstavnicima verskih zajednica, a da SDSUP prethodno nije obaveštavan, niti je traženo njegovo mišljenje i suglasnost... Ovakva praksa može da ima negativnih posljedica na planu odnosa verskih zajednica i države u celini i ona u svakom slučaju može da smeta uspešnom provođenju jedinstvene politike prema verskim zajednicama u FNRJ.« ⁶⁰ Potpredsjednik Saveznog izvršnog vijeća Jugoslavije Aleksandar Ranković poslao je 18. srpnja 1959. godine republičkim izvršnim vijećima okružnicu o odnosima Crkve i države. On piše kako je proces normalizacije odnosa Crkve i države znatno smanjio utjecaj najreakci-

---

⁵⁷ Hrvoje TRAVNJANIN GAŠO, *Mladi Hrvati. Uspomene i svjedočanstva. Da se ne zaboravi*, Travnik – Đakovo – München, 2 B MultimediaPrint, Nova Bila, 2009.; SR BiH, RSUP, CSB Mostar, SDB, Strogo pov., broj: 03-606., 26. 2. 1987. Nakon izdržane kazne, od posljedica teških uvjeta robljanja, Tomislav Vidović umro je 9. listopada 1985. u 51 godini života.

⁵⁸ SR BiH, RSUP, SDB, Referat za kler, »Izveštaj za 1959 godinu«.

⁵⁹ *Isto*. Osim Pavlinca od svećenika su uhićeni i don Franjo Horvat, za koga piše da je priznao predočene činjenice i »krivnju« te dr. Rudolf Poljak, koji je navodno »djelomično« priznao krivnju.

⁶⁰ Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Državni sekretarijat za unutrašnje poslove, Uprava državne bezbednosti, broj 601., 20. II. 1959., Državnom sekretaru za unutrašnje poslove BiH drugu Safetu Filipoviću, Državni sekretar za unutrašnje poslove FNRJ Svetislav Stefanović. Rukom je dopisano da je s dopisom upoznat drug V(ojo) Čolović i još jedna osoba (nečitko), potpis Božo.

onarnijih elemenata u vjerskim zajednicama: »Mada su se u posljednje vrijeme i sa Rimokatoličkom crkvom odnosi nešto poboljšali oni još nisu takvi da bi se smatrali normalnim kao što je to sa drugim vjerskim zajednicama. Ovo zbog toga što ova crkva ne nastoji da svoju vjersku djelatnost uskladi sa Ustavom i zakonima i što se još nije odrekla svojih političkih pretenzija i svog ranijeg privilegovanog položaja.«⁶¹

Papa Pio XII. umro je 9. listopada 1958. godine, zatim je 10. veljače 1960. umro kardinal Alojzije Stepinac. Komunisti su u brojnim komentarima objavili kako su upravo njih dvojica bili krivi za loše odnose jugoslavenske države s Crkvom, a u javnost su puštene i najave kako vlast želi te odnose popraviti.⁶² Komunističke vlasti u BiH budno su pratile reakcije svećenstva na smrt kardinala Stepinca. Tako je Sreski komitet SK BiH Mostar dan poslije smrti kardinala poslao okružnicu u kojoj piše: »Dragi drugovi, u današnjem Oslobođenju objavljena je informacija o smrti doktor Stepinac Alojzija. Može se očekivati da će to razni neprijateljski elementi pokušati, kao i do sada u sličnim prilikama, da koriste za razne napade na naš društveni poredak, politiku i sl.«⁶³ S namjerom da dodatno uredi i kontroliraju položaj i djelovanje Crkve Izvršno vijeće NR BiH je 10. travnja 1961. godine donijelo Uredbu za izvršavanje *Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica*. Njome su regulirana ona pitanja iz Zakona koja su bila podložna različitoj interpretaciji, što je uzrokovalo čitav niz nesporazuma i problema u odnosima Crkve i države. To se uglavnom odnosilo na prikupljanje dragovoljnih priloga, definiranje javnog prostora i javnih prostorija, sve vezano za održavanje vjerskih obreda, vjeronauka i slično.⁶⁴ Time represija nad svećenicima i Crkvom nije prestala samo je bila bolje kontrolirana pa je i politika diferencijacije mogla biti uspješnija. Nakon razdoblja vrlo široke i ne posebno selektivne represije uslijedilo je razdoblje kontrolirane i planirane represije usmjerene na točno određene pojedince s jasno postavljenim ciljem.

SUMMARY

CATHOLIC CHURCH IN BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE DOCUMENTS OF THE DEPARTMENT OF STATE SECURITY IN THE FIFTIES OF THE 20. CENTURY

The Communist Party of Yugoslavia considered the Catholic Church as the biggest and the most dangerous enemy. The totalitarian communist regime could not stand the existence of an independent organization that was able to gather a part of population. The communist leaders understood well that the largest amount of Catholic clergy rightfully considered the communist rule as something foreign and dangerous. The period analyzed in this paper covers the deca-

⁶¹ Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Savezna narodna skupština, Savezno izvršno vijeće, pov. Br. 12., 18. VII., 1959., Beograd, Pretsjedniku Izvršnog vijeća republike, potpretsjednik Saveznog izvršnog veća, Aleksandar Ranković. Prijepis ovjerio K. Franović.

⁶² M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945.–1966.*, str. 213.

⁶³ AH, SK SK BiH, Strogo pov. br: 016/1-60., datum: 11/2-1960. godine., Depeša, OK SK BiH Konjic...Ravno i Mostar, Za sreski komitet SK BiH Danilo Bilanović.

⁶⁴ NR BiH, Komisija za vjerska pitanja, samo za ličnu upotrebu, *Bilten*, god. II., br. 5., Sarajevo, rujan 1961., str. 17.

des following the mass executions of the Catholic clergy and wide range repressive measures against this clergy that included wide range of persecution, from nationalization of Church property, prohibition of movement and religious services, arrests, trials and long standing prison sentences for archbishops, bishops and other clergy. Gradually the communists gained firm grip on power and in the meantime the international circumstances were different. Therefore, the communist regime began with more sophisticated methods of repression against the Catholic Church. The regime initiated the first official meetings with the representatives of the Church, and the regime also initiated the organization of the societies of clergy. Membership in these societies was intended, from the perspective of the communist regime, as a mean of differentiating between the clergy that was perceived as »people's«, as socially positive, from the parts of clergy that were seen as enemies of the system. This shift in the policy of the communist regime were accompanied by a whole range of propaganda measures as well as with the control of clergy, accompanied with various attempts to compromise the clergy with various slanders and infights. Therefore, the attempt of the regime was to weaken the Catholic Church and to lessen its influence over the Croatian Catholic population. Immediately after communist Yugoslavia broke off diplomatic ties with the Holy See, in May of 1953, the regime enacted the Law concerning the legal position of the religious communities. The law also set the framework of regime's relation with the Catholic Church. Within this framework, but also beside it, a battle was fought for establishment of complete communist control, while the Catholic Church fought for mere survival. This battle was especially hardly fought concerning the youth and winning its hearts and minds. The communist regime, using its State Security Police, tried to discourage and dissuade the youth from enrolling to seminaries, while the clergy tried to dissuade its parish from joining the communist policies and organizations. The regime closely followed and analyzed the influence of the Catholic Church over the population, the number of people who attended the religious services, the number of baptized and confirmed youth. Priests who, with their spiritual work and private views, entered the sphere of politics were closely controlled by the regime, but even priests who were only diligently doing their religious services were seen as potential threat. The regime reprimanded the clergy who tried to work with the youth, those who wanted to reconstruct or build religious objects or those who generally sought to strengthen the influence among the population. The communist regime used the death of Cardinal Alojzije Stepinac to blame him for the bad relations between the regime and the Church. As the international relations changed, in April 1961 Yugoslav communist regime enacted the Decree concerning the enactment of the Law concerning the legal position of the religious communities. Its aim was to delimitate, more precisely, the border toward the activities of the Catholic Church in society.

KEY WORDS: *The Catholic Church, The Communist Party of Yugoslavia, Bosnia and Herzegovina, Yugoslav State Security Police, Persecution, Trials.*